

L962

Utökad byggnadsminnesförklaring av Gamla hospitalsområdet med fastigheterna Maria 2, Maria 4 och Maria 8, S:t Pers socken, Vadstena kommun

LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. att byggnadsminnet Gamla hospitalet utvidgas med fastigheterna Maria 2, 4 och 8 d.v.s. Syslomanabostället och den "Dahlströmska gården", Vadstena kommun. Länsstyrelsen meddelar också följande skyddsbestämmelser enligt 3 kap 2 § enligt nämnd lag.

Beslutet innebär ändring och utvidgning av Länsstyrelsen Östergötlands beslut 1989-10-27.

Skyddsbestämmelser

Byggnaderna 1-4:

1. Byggnaderna får inte rivras, byggas ut eller på annat sätt väsentligen förändras.
2. Ingrepp får inte göras i byggnadernas stomme. Byggnadernas rumsindelning får inte ändras.
3. Fast äldre inredning i byggnaderna får inte ändras. Med fast inredning menas exempelvis golv, kakelugnar, dörrar, foder, socklar, lister och fönster.

2012-12-27 beslöt Sh
Karin J. H. BM-reg. A. / ih

4. I byggnad 2, 3 och 4 ska dekorationsmålade, schablonmålade och boaserade väggar, golv och tak bevaras.
5. Byggnaderna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskar. Vård och underhållsarbeten ska ske i samråd med Länsstyrelsen samt utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadens och miljöns egenart.
6. Det område som utgör skyddsområde och som avgränsas med rödsträckad linje på beslutskartan som tillhör detta beslut, får inte utan Länsstyrelsens tillstånd bebyggas eller på annat sätt förändras.

Om ändring av byggnadsminnet, i strid mot meddelade skyddsföreskrifter, kan anses påkallade av särskilda skäl, får Länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. meddela tillstånd därtill. Enligt 3 kap 21 § nämnda lag gäller detta beslut även om det överklagas.

Fastighetsunderhåll

Byggnaderna 1-4 ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värden inte minskar. Vård och underhållsåtgärder ska ske i samarbete med Länsstyrelsen Östergötland. Åtgärder ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadernas egenart. Karaktären av äldre trädgårdar bör bevaras hos samtliga fastigheter. Intrycket av byggnaderna och den sammanhållna karaktären bör inte gå förlorad genom omfattande nyplantering av buskar och träd.

Bevarandemål

Byggnadernas och områdets karaktär kopplad till vårdinrättning ska bevaras och synliggöras vad gäller såväl bebyggelse, inredningar, park och trädgård. Miljön ska tydligt bidra med kunskap om villkoren för patienter och personal inom mentalsjukvården under 1800-talet.

Avgränsning

I skyddsområdet ingår vårdinrättningar samt en mindre del av tillhörande park. Se bilagda beslutskarta.

REDOGÖRELSE FÖR ÄRENDET

Länsstyrelsen i Östergötland förklarade 1989-10-27 Gamla hospitalet Maria 3 (dåvarande Birgitta 2) för byggnadsminne med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.

Fråga om byggnadsminnesförklaring av fastigheterna Maria 2, 4 och 8 i Vadstena väcktes i mars 1997 av Lars och Birgitta Olai, Vadstena (ärende 432-3258-97). Fastigheten Maria 2 ägs av Jonas och Christina Waern, fastighet Maria 4 ägs av Lars

och Birgitta Olai, fastighet Maria 8 ägs av Dahlströmska Gården AB som ägs av Kajsa och Ylva Langeby.

Länsstyrelsens förslag till utvidgning av byggnadsminnet omfattade fastigheterna Maria 2, 4 och 8 samt största delen av hospitalsparken öster om befintligt byggnadsminne. Länsstyrelsen remitterade förslaget om byggnadsminnesförklaring med skyddsbestämmelser samt förslag till beslutskarta till ägarna, Vadstena kommun, Östergötlands länsmuseum och Riksantikvarieämbetet i november 2011.

Remissvar inkom från fastighetsägaren till Maria 8, Dahlströmska Gården AB genom Kajsa Langeby 2011-12-15. Fastighetsägaren är positiv till byggnadsminnesförklaringen och skyddsbestämmelserna som man anser gagnar fastighetens näringsinriktning med rumsuthyrning och frukost i kulturhistoriska byggnader och miljö.

Vadstena kommuns remissvar inkom 2012-03-28. Kommunen har delvis tillstyrkt förslaget. Kommunstyrelsen ställer sig positiv till utvidgningen av byggnadsminnet med fastigheterna Maria 2, 4 och 8 men anser att parkområdet inte bör ingå i byggnadsminnet.

MOTIVERING TILL BYGGNADSMINNESFÖRKLARING

Historik

Under medeltiden fanns i Vadstena, liksom i många andra städer, ett helgeandshus för gamla och sjuka. Helgeandshuset var stadens allmänna sjukhus och drevs av klostret. Det omnämns första gången år 1401. De allra fattigaste utestängdes dock på grund av en inlösningsavgift och vid 1500-talets början tycks förhållandena vid inrättningen i Vadstena ha varit dåliga.

År 1519 inrättades en hospitalsinstitution när Mårten Nilsson Skinnare donerade ett antal mindre hus norr om klostret till hospital och sjukstuga. Det sägs att det var missnöjet med helgeandshusets inlösningsavgift som utslöt de allra fattigaste samt de dåliga förhållandena som låg bakom Mårtens initiativ. Det kom att förläggas till det gamla "Laglösaköping", ett område vid Hospitalsgatan, nuvarande Lastköpingsgatan, och ned mot Vättern. Detta kom att bli stadens hospitalsområde. 1532 beslutade Gustav Vasa att Helgeandshuset och hospitalet skulle slås samman. Kungen avsatte Mårten och inrättningen kom att skötas av stadens borgmästare. Vården gick över i statlig ägo. Det som idag finns kvar av Mårtens Skinnares hospital är den byggnad som kallas Mårten Skinnares hus. Övriga byggnader var av trä och revs någon gång under 1700-talet.

Redan tidigt ansågs Vadstena hospital vara en viktig anläggning och vid slutet av 1500-talet omtalas det som landets näst största. Endast Danvikens hospital utanför Stockholm var större.

Vid 1700-talets början bestod fortfarande hospitalet av ett flertal mindre byggnader. En ny centralanläggning i trä byggdes dock 1704. Den inrymde bland annat kyrksal,

kök samt rum för intagna och tjänstefolk. Utöver huvudbyggnaden fanns flertalet ekonomibyggnader. 1750 revs centralanläggningen och ersattes med en något större motsvarighet i sten, idag kallad Gamla hospitalet (Maria 3).

Vid 1700-talets mitt påbörjades den process som skulle omvandla de gamla hospitalen till sinnessjukhus. I en förordning från 1763 deklarerades att de statliga hospitalen inte längre skulle vara allmänna försörjningsinrättningar utan skulle i första hand vara avsedda för de sinnessjuka. Det tog dock ett halvt sekel innan man helt lyckades skilja den statliga hospitalsverksamheten från den kommunala fattigvården. Ansvar för fattiga och sjuka kom att läggas på socknarna och städerna. Denna förändring illustrerades även av att en helt ny byggnad togs i bruk, år 1757, som enbart var avsedd för de sinnessjuka. Byggnaden kallades för Stora dårhuset och inrymmer idag Hospitalsmuseet. Omvandlingen av hospital till sinnessjukhus förde med sig att Vadstena började bli känt som en "dårarnas stad."

Vid 1800-talets början var hospitalet i Vadstena landets största inom sitt område. Som en följd av detta gav Serafimerordensgillet överläkaren vid Wadstena Hospital L. Hjertstedt uppdraget att tillsammans med en byggmästare utarbeta ett förslag till utvidgning och förbättring av det befintliga hospitalet. År 1854 upprättades ritningarna av byggmästare August Nyström (1814-1886) som tillsammans med sin bror Johan Nyström (1817-1890) också utförde byggnadsarbetet. En andra våning samt en ny kyrka byggdes och stod färdig 1861. De gamla murarna visade sig, under arbetets gång, vara vid så dåligt skick att de måste rivas, även den gamla grunden måste läggas om. Den färdiga byggnaden år 1861 var på så vis nästintill ett nybygge, som dock uppfördes av delvis äldre, återbrukat material.

1831 inköpte hospitalet grannfastigheten i söder, den så kallade Dahlströmska gården, före detta Tollstorpska gården, i syfte att ge mentalsjuka patienter från högreståndsmiljöer en tillvaro som var avgränsad från det allmänna hospitalet. Gården sägs ha fått sitt namn efter dåvarande ägarfamiljen under 40 år (1788-1829). Det var sysslomannen vid hospitalet Johan Dahlström som köpte lantgården invid hospitalet 1788 av änkan efter hospitalspredikanten Magnus Kiellerin. Sedan förvärvade hospitalet gården 1832, som då ägdes av fabrikören och författaren J. Ph. Tollstorp. 1832 gav hospitalet Abraham Nyström i uppdrag att rita och omvandla gårdens tio hus till hospital.

Byggmästare Abraham Nyström (1789-1849) fick uppdraget och påbörjade ritningarna och 1833 var ekonomibyggnaden (Maria 4) uppförd. Abraham Nyström hade redan varit anlitad av hospitalet till exempel då Krigsmanshuset byggdes om för hospitalsvård. 1861 renoverades Dahlströmska gården av Abrahams söner Johan och August Nyström och då anges det vara bostad åt andreläkaren och uppsyningsmannen. Senare har det inrymt intendentbostad. På tomtens finns också ett uthus.

De två flyglarna (Maria 8) är ombyggda 1836 av Abraham Nyström. Den norra byggnaden var ursprungligen en mangårdsbyggnad och den södra magasin. Flyglarna och fastigheten Maria 4 gick alltså tidigare under namnet Dahlströmska gården och utgjorde en fastighet, Birgitta 6. Numera är detta två fastigheter Maria 4 och 8.

Söder om Gamla hospitalet (Maria 3), vid Lastköpingsgatan, låg fram till 1857 sysslomansbostället (Maria 2) och innan dess hospitalets prästgård. 1857 flyttades sysslomansbostället till hörntomten Lastköpingsgatan-Klosterledsgatan, det vill säga söder om Dahlströmska gården. Flytten arrangerades under ledning av bröderna August och Johan Nyström.

KULTURHISTORISKT VÄRDE OCH MOTIVERING FÖR BYGGNADSMINNESFÖRKLARING

Byggnadshistoriskt värde

På tomten söder om Gamla hospitalet fanns på slutet av 1700-talet tio byggnader som tillsammans utgjorde en lantgård. När hospitalet expanderade vid 1830-talet tog man tomten i anspråk och fyra av de tio byggnader byggdes om. Sysslomansbostället, ekonomibygnaden och flyglarna uppfördes. Detaljer från 1700-talsbyggnaderna finns alltså bevarade i samtliga byggnader. Under 1860-talet genomgick byggnaderna renoveringar ledda av August och Johan Nyström. De välbevarade exteriörerna visar idag en kontinuitet från denna ombyggnad.

Arkitekturhistoriskt värde

Abraham Nyström ledde ombyggnaden av området och stor vikt lades vid utformningen av byggnaderna och dess placering i förhållande till varandra, till exempel så flyttades den södra flygeln ca tre meter, samt sänktes från tre till två våningar så att flyglarnas långsidor mot gården kom att ligga i linje med ekonomibygnadens gavlar.

Områdets nuvarande formspråk härstammar från Johan och August Nyström ombyggnad på 1860-talet. De skapade en arkitektonisk enhetlighet främst genom de vita- och beigeputsade fasaderna. Byggnaderna har ett enhetligt, stramt klassicerande formspråk som tillsammans bildar en sammanhållen karaktär.

Samhällshistoriskt värde

För stadens invånare har vårdinstitutionerna varit en viktig källa för försörjning. Vadstenas mångåriga historia som säte för mentalvården har satt sin prägel på staden samt också format bilden av staden. Mentalvården har blivit en del av stadens identitet.

Socialhistoriskt värde

Tillsammans med Gamla hospitalet (Maria 3) bildar byggnaderna och den omkringliggande miljön ett sammanhållet område som speglar mentalvårdens utveckling från 1700-talets början fram till mitten av 1900-talet.

Gamla hospitalet representerar en del av den centralanläggning som uppfördes under 1700-talet och som på 1820-talet expanderade då det utsågs till Sveriges första centralhospital. Byggnaderna som togs i anspråk vid 1830-talet kom att inrymma en ny

typ av patienter, 1:a klassens mankön, alltså mentalpatienter från högreståndsfamiljer. De skulle inte dela lokaler med övriga patienter. Man ansåg att det var av vikt att patienterna skulle vistas i miljöer som påminde om hemmiljöerna, stor vikt lades således vid såväl den exteriöra som interiöra utformningen.

Byggnaderna, främst flyglarna speglar de tankar kring den mer humana vård, inom mentalvården, som växte fram kring 1800-talets mitt. Bland annat genom val av kulörer, målningar och tapeter men det återspeglas också i exempelvis fönstrens kamouflerande järnspröjsar.

Kontinuitetsvärde

Vadstenas historia som vårdstad går från medeltiden då Helgeandshuset inrättades fram till idag då en rättspsykiatrisk avdelning är etablerad i staden. Vadstenas ställning som vårdstad har alltså en lång och troligen sällsynt kontinuitet.

Pedagogiskt värde

Byggnaderna ger en inblick i de funktioner som ansågs nödvändiga för vård av mentalsjuka under främst 1830-talet och framåt. Ett pedagogiskt värde har de i huvudsak välbevarade rumsindelningarna i sysslomansbostaden och ekonomibyggnaden, samt flyglarnas indelning med patientrum med tillhörande vaktrum. Rumsindelningen är av stor vikt för förståelse av såväl de intagna som personalens tillvaro. Även rummets ytskikt har ett pedagogiskt värde då de visar på att stor vikt lades vid det estetiska. Tapetprover från tiden har bevarats samt även partier av schablonmålningar på såväl golv som väggar har sparats och ”ramats” in. Även de boiserade rummen ger en inblick i vården, då dessa användes för de mer oroliga och ”osnygge” patienterna.

Nationellt, regionalt och lokalt perspektiv

Hospitalsområdet i Vadstena saknar, utan omfattande fördjupning i ämnet, motstycke i landet. Det nationella värdet bottnar i det faktum att området som helhet representerar Vadstenas historia som vårdstad. En historia som tar sin början under 1700-talets första år då Gamla hospitalet etableras fram till 1900-talets mitt då verksamheten flyttas och delvis läggs ned.

Sammanfattning

Området vittnar om en central del av Vadstenas långa historia som vårdstad. Vårdinstitutionerna har gett upphov till försörjning för många av stadens invånare och har på så vis haft en betydelsefull funktion för staden och för dess identitet. Byggnaderna representerar de tankar och visioner som styrde utformandet av området. Byggnaderna bör ses som goda representanter för mentalvårdens historia under flera decennier.

Byggnaderna är synnerligen märkvärdiga och uppfyller villkoret för en byggnadsminnesförklaring. Ett sådant skydd skulle med all sannolikhet höja byggnadernas status och Vadstenas historia som vårdstad jämte den medeltida prägel som staden främst

är uppmärksammas för idag. Utvidgningen av det befintliga byggnadsminnet Gamla hospitalet (Marja 3) innebär en ytterligare dimension då man binder samman områdets historia och byggnadernas anknytning till varandra. Sammantaget skulle det utvidgade byggnadsminnet ses som en god representant för den del av vår historia som inte alltid ansetts som intressant eller betydelsefull, men som berättar om samhällets värderingar och människosyn i ett historiskt perspektiv. Dess historia och höga kulturhistoriska värden är förtjänta av att synliggöras i detta sammanhang.

I den slutliga handläggningen av detta ärende har antikvarie Eva Nyström Tagesson deltagit.

Magnus Holgersson
Länsråd

Jan Eriksson
Länsantikvarie

HUR MAN ÖVERKLAGAR (SE BILAGA)

Bilagor:

Bil. 1. Beslutskarta 2012-12-20

Bil. 2. Hur man överklagar, formulär 131

Enligt sändlista:

Lars och Birgitta Olai, Vadstena

Ylva och Jonas Waern, Vadstena

Kajsa och Ylva Langeby, Vadstena

Kopia till:

Vadstena kommun

Riksantikvarieämbetet

Lantmäteriet Vänersborg

Östergötlands museum

Bilaga 1. Beslutskarta 2012-12-20

